

the works of T. Shevchenko into the Belarusian language was considered, as well as the analysis of the peculiarities of the translation of the original works into the language of translation, as well as a brief review of studies and publications on Belarusian translation studies, which raise the issues of the Belarusian reception of T. Shevchenko's works. Classics of Belarusian literature and contemporary writers have devoted a great deal of fiction to the Ukrainian writer. It is proved that Belarusian poets with special responsibility approach to the process of translation of works of Ukrainian writer, trying to convey the fullness of Taras Shevchenko's words. The methodological basis is a scientific and descriptive method, it was used to review translations of T. Shevchenko's works, to review translation works, and the method of analysis was applied in the work directly for the features of the translation of original works in the language of translation. Shevchenko's works have been translated into most languages of the world.

Keywords: Taras Shevchenko; Yanka Kupala; Ukraine; Belarus; Ukrainian-Belarusian cultural relations.

82-94:821.161.2Щоденник7Шевченко

Є. М. Лебідь-Гребенюк, канд. філол. наук, наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ
ljs@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ЕДИЦІЇ "ЖУРНАЛУ" В АКАДЕМІЧНИХ ЗІБРАННЯХ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проаналізовано видання "Журналу" у складі п'яти повних зібрань творів Тараса Шевченка, підготовлених у різний час Академією наук. Зосереджено увагу на основних характеристиках, спільних для усіх видань – повнота, науково обґрунтовані коментарі, увага до потреб реципієнта (необхідний довідково-пояснювальний апарат). Окреслено запропоновані зміни та виправлення у наступному академічному виданні щоденника поета, зокрема: послідовно ставити квадратні дужки при відновленні букв або частин слів, пропущених автором, зберігати рубрикацію оригіналу, поновити українську фонетику тексту, залишити без змін своєрідне написання слів, що маркують дух епохи.

Ключові слова: *едиція; реципієнт; щоденник; рукопис; метод транскрипції.*

Стаття зумовлена потребою осмислити досвід попередніх публікацій щоденника Тараса Шевченка у складі академічних повних зібрань творів (ПЗТ). Мета – визначити основні вимоги

та виклики, що стоять перед текстологами, які готуватимуть майбутнє видання "Журналу". Завдання: розглянути усі наявні видання щоденника у складі академічних ПЗТ; дослідити особливості інтерпретації науковцями та редакторами шевченківської орфографії, що має важливе "стилістичне значення" [Лотман, 1995, с. 370]; означити принципи підготовки академічного видання щоденника Шевченка.

Перше видання щоденника Т. Шевченка в ПЗТ було здійснено за редакцією С. Єфремова: Повне зібрання творів (К., т. 4, 1927) (далі – ПЗТ 1927). Рукопис підготовлений С. Єфремовим та М. Новицьким, який також уклав іменний покажчик. Ґрунтовні "енциклопедичні" коментарі, що складають більшу частину видання, написані видатними авторами – С. Єфремовим, М. Новицьким, П. Филиповичем, В. Міяковським та ін. Художню редакцію здійснив мистецтвознавець О. Гер. З ілюстрацій у томі вміщено автопортрети Шевченка різних років, одна фотографія (1858), також світлини автографа, а у коментарях – малюнок Шевченка "Новопетровське укріплення з Хівинського шляху" (1856–1857) та план укріплення 1857 р.. Однією з особливостей цього видання є те, що воно "готувалося як дипломатичне, документальне і становить точний передрук тексту Шевченкового щоденника засобами нового друкарського набору" [Шевченко, 2003, т. 5, с. 319]. Це, з одного боку, давало можливість максимально повно відтворити оригінал, а з іншого – значно полегшувало сприйняття і збільшувало придатність до прочитання й вивчення (порівняно із рукописом або факсимільним виданням). Цінним є й те, що у тексті є позначка – дві скісних риски, на позначення завершення сторінки в оригіналі, а поруч подано номер аркушу в автографі та бік листка, що спрощує роботу науковців при порівнянні його з автографом.

Наступним стало видання, підготовлене Інститутом української літератури ім. Т. Г. Шевченка до 125-літнього ювілею за редакцією О. Корнійчука, П. Тичини, М. Рильського та ін.: Повна збірка творів : у 5 т. (К., 1939, т. 5 : Щоденник) (далі – ПЗТ 1939). Обкладинка та форзаци книги зроблені за ескізом художника М. Караванського. На фронтисписі вміщено автопортрет Шевченка, пояснення до якого містить остання сторінка книги:

"На початку тому подано автопортрет Т. Г. Шевченка 1848–1849 рр. (олія)". На сьогодні портрет ідентифіковано як "Автопортрет у чорному картузі. (1849–1850), відомий лише за копією [Шевченко т. 9, 2013, с. 487]. В інших виданнях (ПЗТ 1927, ПЗТ 1951*, ПЗТ 1964**) на фронтиспісі – автопортрет 1857 р., а у ПЗТ 2003 – автопортрет 1858. Видання мало науково-популярний характер, й у Шевченківському словнику було обережно означене як "відносно повне" [Шевченківський словник, 1976, с. 117]. Потрібно зауважити, що між виданнями 1927 та 1939 р. лежить велика межа, і не лише наукова: в останньому немає того вдумливого ставлення, тієї любові до тексту, що панували у книзі за редакцією С. Єфремова. Непоодинокі приклади засвідчують досить вільне поводження із оригіналом: іноді редактором недоречно вставляється слово (запис 17 лип.), окремо подаються, об'єднані у щоденнику сполучником "и" записи 15, 16 серпня; скорочення слів та ініціалів письменником розкриваються непослідовно без квадратних дужок або не розшифровуються взагалі (записи від 21 черв., 17 верес.), це призводить до того, що, приміром, початок речення у записі від 16 серпня має вигляд: "В день успения пр. бр. встретил я..." або 17 вересня "...вошел в светелку А. С. с К. и П.". І хоча й зрозуміло, що уважний читач легко здогадається, що приховане за цими скороченнями, втім враження "неохайності" у підготовці тексту залишиться. Примітки, хоча й побіжні, нечисленні та стислі, все ж доволі точні. Наприклад, правильно подається ім'я сина ректора Харківського університету Олексія Івановича Кронеберга (у виданні щоденника в ПЗТ 1951 його помилково названо Олександром), так само у випадку із російським поетом Олексієм Миколайовичем Апухтіним, якого у тому ж виданні ПЗТ 1951 названо чомусь Олександром. Також у коментарях ПЗТ 1939 подані переклади записів у щоденнику іншою мовою – назви

* Шевченко Т. Повне збір. творів : у 10 т. – К., 1951. – Т. 5. Щоденник. Автобіографія (далі – ПЗТ1951).

** Шевченко Т. Повне збір. творів : у 6 т. /редкол. : М. Гудзій, С. Зубков, Є. Кирилюк та ін. – К., 1964. – Т. 5. Щоденник. Автобіографія (далі – ПЗТ 1964).

видань, запис Т. Зброжека та переклад М. Рильського поезії Е. Желіговського "Братові Тарасу Шевченку" (у ПЗТ 1951 – вони подані окремою рубрикою "Видання іншомовних текстів").

В уже згадуваному 5 томі ПЗТ 1951 відповідальним редактором був О. Білецький, літературним – В. Ільїн, показчик склав Й. Куриленко. Важливо, що це було перше цілісне академічне видання доробку Шевченка, де комплексно репрезентовано його літературну (т. 1–6) та малярську (т. 7–10) спадщину. Текст щоденника, порівняно із попереднім виданням (ПЗТ 1939), перевірений і уточнений, у квадратні дужки беруться лише цілі слова. Вступна стаття "Від редакційної колегії" та "Примітки", що створюють докладний текстологічний коментар до щоденника, належать М. Грудницькій та О. Назаревському. При підготовці тексту редактори хоча й виходили із сучасної орфографії і пунктуації, все ж зберігали певні особливості оригіналу, властиві авторському стилю Шевченка: деякі лексичні та синтаксичні українізми, своєрідна орфографія іншомовних слів (сертук, ярманка), відмінна вимова (естли, порутчик), морфологічні риси. Доволі агресивне втручання у текст засвідчує рубрика "Редакторські кон'єктури", у якій ми бачимо, що окремі моменти у тексті не просто уніфікувалися за попереднім (або загальним) контекстом (боцман/лоцман, Рыбочкин/Рыбушкин), а й довільно виправлялися – зміна закінчення у словосполученні, заміна сполучника комою. У примітках докладно описано особливості автографа та розкривається історія видання тексту, із докладним аналізом попередніх видань (звичайно, крім ПЗТ 1927). Досить негативно позначається на сприйнятті видання ПЗТ 1951 майже повна відсутність реального коментаря, де б розкривалися широкий контекст щоденника (непевні ситуативні спроби хоча б приблизно розкрити перед читачем, хто стоїть за окремими прізвищами, зроблені у Показчику імен, але ефекту наукового коментаря вони не справляють). Показчик, порівняно із виданням ПЗТ 1939, значно розширений, до нього додані нові постаті, географічні назви, імена міфологічних персонажів тощо. Однак, він рясніє неточностями в іменах та прізвищах, окрім вище названих: Бобржицкий Александр – замість Бобржецкий Алексей, Волховитинов – замість Болховитинов, Зимбу-

латов – замість Зембулатов, Кадинский – замість Кадницький, Корбе Иларион – замість Иван та ін. Видання щоденника у ПЗТ 1951, певно, чи не найбільш проілюстроване: фотокопії у реальному розмірі сторінок автографа "Журналу", документів (метричної книги, атестату, автобіографії), кілька сепій та акварельний малюнок Шевченка "Новопетровське укріплення з моря" (1853–1857). Сучасне уточнене датування: Літо. – 1857. Н. п. 13 травня. Також додаються портрети митців, чиї твори згадані поетом у своєму тексті (зокрема П. Федотова та М. Глинки).

До 150-річчя від дня народження поета було видано ПЗТ 1964. Це академічне видання, підготовлене на основі ПЗТ 1951 (визначалося як "полегшене"), більш науково вивірене, і стало, безумовно, "значним кроком у виробленні принципів шевченківської текстології" [Шевченківський словник, 1976, с. 118]. Упорядкування тексту та примітки належать Ю. Івакіну, редактором тому виступив Д. Зубков. Видання забезпечене науковим апаратом – примітки до творів включають варіанти, текстологічний і реальний коментар. Невеличка нотатка на початку тому "Від редколегії" стисло знайомить читача із особливостями текстологічної підготовки. Як і у попередніх виданнях постулюється настанова на збереження особливостей оригіналу у межах сучасних правописних норм. За автографом подаються власні імена та поодинокі слова із своєрідним написанням (*заутредни, англинская, сегодни*).

Редактори (на відміну від видання ПЗТ 1951) уже не втручалися радикально у текст Шевченка, за винятком, хіба що, уніфікації прізвища Рибушкина, що позначено на сторінці із записом відповідною зноскою. Значною мірою доповнено, уточнено і розширено "навігаційний" інструмент попередніх видань – "Покажчик імен".

Останнє на цей час академічне видання щоденника – Повне збір. творів : у 12 т. (К., 2003) (далі – ПЗТ 2003). Редактор тому – В. Бородін. Коментарі, уточнені, значною мірою модернізовані й доповнені (порівняно із ПЗТ 1939, ПЗТ 1951, ПЗТ 1964), написав Л. Большаков (за участю Н. Вишневської). Також було відредаговано і розширено текстологічний та історико-літературний коментарі; у історії видання щоденника вперше у академічному ПЗТ наведено інформацію про ПЗТ 1927, пода-

ється його стисла характеристика. Як і у попередніх виданнях зберігається загальна тенденція на відтворення тексту Шевченка згідно канонам сучасної орфографії і пунктуації, а, щоб точніше передати мову автографа, список відмінних від сучасних форм значно розширили: збережено не лише Шевченкове написання власних імен, а й розбіжності у межах тексту в написанні окремих прізвищ та переплутані ініціали. У квадратних дужках додаються пропущені через поспіх або помилку та розкриваються авторські скорочення. За текстом оригіналу уточнено слово із запису від 25 червня 1857 р., яке у всіх без винятку попередніх академічних виданнях було розшифровано помилково.

Отже, із 5 академічних видань щоденника Шевченка у складі ПЗТ, лише одне виконане як дипломатичне за допомогою "транскрибування" рукопису, чотири інших – відтворюють текст за допомогою сучасного правопису із виправленням явних описок, російською транскрипцією українських слів та ін. змінами. Риси спільні майже для усіх видань – повнота (у ПЗТ 1939, ПЗТ 1951, ПЗТ 1964 – дві невеличкі купюри на місці нецензурного слова у записах від 27 вересня 1857 і 7 січня 1858), наукова виваженість коментарів, увага до потреб реципієнта (забезпечення його необхідним довідково-пояснювальним апаратом), цікавий ілюстративний ряд, що давав змогу скласти уявлення про зовнішній вигляд поета на момент написання твору, ознайомитися із окремими сторінками автографа. Проте потрібно зауважити, що усі академічні видання тексту (саме тексту, а не рукопису, тому виключення становить ПЗТ 1927) мають низку суттєвих відхилень від оригіналу, які обов'язково треба врахувати, осмислити й виправити у майбутньому.

Перш за все, варто при відновленні букв або частин слів, пропущених автором, послідовно ставити квадратні дужки. На жаль, навіть останнє ПЗТ 2003 цього не робить (у записі від 5 жовтня "одного", замість "од[ного]", від 6 жовтня "обмокнуть" замість "об[мок]нуть" та ін.). Належить зберегти і Шевченкову рубрикацію тексту, змінену редакторами. Так, невеличку історію про купівлю мідного чайника, подану в оригіналі єдиним масивом, було поділено на три абзаци (запис 30 червня 1857 р.).

Також необхідно повернути щоденнику Шевченка українську фонетику. Редактори, керуючись російською орфографією, виправили безліч слів, які свідчать про білінгвізм не лише як стильову рису написання щоденника, а й манери мислення його автора. Текст хоча й став граматично правильним, однак втратив свою характерну мовну особливість, став штучно наближеним до російської мови. Від таких помилок застерігав ще С. Єфремов, наголошуючи: "Граматика тут може тільки попсувати справу, вона позбавляє писання <...> власного аромату, знебарвлює його, робить гладеньким, але не Шевченковим" [Єфремов, 1927, с. 36]. Отже, Шевченкове написання таких слів, як "сонце", "дтей", "щастя", "несчастный", "зборища", "безсловесно", "любезнійший", "небудь", "теперишня", "сегодня" та ін. має бути послідовно відновлене.

Про свідоме вживання письменником поруч українських і російських лексем свідчить такий приклад. Ім'я свого друга-земляка – Андрія Обеременка – Шевченко вживає у "Журналі" понад 25 разів: 24 рази поет напише "Андрій" і один – "Андрей". А саме, у записі від 29 липня, коли передавав чужу мову, явно російську: "Спрашиваю, что это за человек такой. Мне отвечают, что это Андрий, госпитальный служитель и хохол" [Шевченко, 2003, т. 5, с. 74]. Однак через прикрий недогляд цей цікавий нюанс у всіх ПЗТ (крім ПЗТ 1927, що ще раз підкреслює надійність дипломатичних видань) залишився непоміченим й ім'я скрізь уніфіковано як "Андрій".

Варто уважніше придивитися і до так званих помилок поета, коли він явно свідомо дотримується "неправильного" написання слова: "бо вже сама упертість Шевченка з деякими помилками, їх настирний характер підказати можуть незайві висновки" [Єфремов, 1927, с. 37]. До прикладу, Шевченко 6 разів згадує у щоденнику О. Герцена, який підписувався псевдонімом "Искандер" ("И-рь"). Шевченко не міг не знати правильного написання, однак у щоденнику, за винятком одного разу, включно із підписом до портрету вживає форму "Искендер". Пояснити це можна тим, що поет довгий час провів у середовищі, де були казахи і татари. У казахській мові ім'я

вимовляється – "Ескендір" (згадаймо описки у записах від 16 жовтня і 3 листопада 1857, коли поет теж пише ім'я з літери "Э" – "Эскендер", у другому записі він, щоправда, сам себе виправляє), а у татарській – "Искәндәр". Схожа ситуація із словом "кумис" – Шевченко вживає його три рази із літерою "з" замість "с". Саме так воно пишеться й вимовляється у киргизській, казахській і татарській мовах.

Ще одне завдання, що стоїть перед наступними редакторами ПЗТ, поновити у виданні своєрідне написання слів, що маркують дух епохи у тексті (лексеми "матроз", "порутчик", "олтарь", "итти", "Сыр-Дар'я"). Штучна модернізація у цьому випадку псує "Журнал", вириваючи його із контексту доби XIX століття, в яку він, власне і був написаний. Ще один маркер доби, який варто залишити згідно з традицією оригіналу – написання великих літер у назвах титулів: "Граф", "Графиня" (13 червня 1857), "Граф Перовский", навіть скорочення "Г. П." (21 червня 1857), "Князь Вяземский" (10 липня 1857), "Князь Константин Николаевич" (17 липня 1857); та чинів, посад – "Капитан Косарев", "Адмирал Васильев, Губернатор Астраханский" (17 липня 1857).

Однією із втрачених у ПЗТ особливостей щоденника є написання латинської літери N на початку деяких слів (Николай, Николаевич, ініціал та криптонім – N., Новопетровське, Нижній Новгород, Ноябрь, Номер, Норд). Це може бути пояснено багатьма причинами. Наприклад, з 1830-х рр. активізувався рух із впровадження латинської абетки. У науковій сфері при передачі запозичених слів використовується латинка (у щоденнику О. Бутакова теж є латинська літера на позначення напрямку вітру – NW або руху – Nord). Я. Дзира висловив припущення, що поет наслідує написання латинських літер із козацького письма [Дзира, 1996, с. 632]. Поет також, як це видно з автографу поеми "Холодний Яр", у заголовках імітував півустав кінця XVII – початку XVIII ст. [Шевченківська енциклопедія, 2012, с. 165]; написання літери N там походить із грецького алфавіту.

У тексті "Журналу" Шевченко використовує горизонтальну риску на позначення кінця вірша і початку прозового тексту, а також для поділу тексту на частини або відокремлення моралі у байці (запис від 1 січня 1858). Н. Чамата слушно зауважує, що "відповідального ставлення до особливостей авторської графіки Шевченка потребує також відтворення у виданнях горизонтальної риски, що посилює розмежовувальну функцію пробілу" [Шевченківська енциклопедія, 2012, с. 163], проте у ПЗТ 1927, ПЗТ 1939, ПЗТ 1951, ПЗТ 1964 цю особливість відтворено не послідовно, а у ПЗТ 2003 взагалі випущено.

Як бачимо, з усіх попередніх зауваг, є потреба, якщо висловлюватися дещо патетично повернути Шевченкові його щоденник, а якщо більш науково, то при виданні "Журналу" немає потреби створювати "текстологічний канон" [Лотман, 1995, с. 369], за яким можна вивчати орфографію, важливо зберегти живу мову письменника з її неповторними особливостями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Дзира Я. Козацький правопис поета (Чи маємо академічне видання творів Шевченка?) // MAPPA MUNDI. Зб. наук. пр. на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя (Studia in Honorem Jaroslavi Daškevyč Septuagenario Dedicata). – Львів ; Київ ; Нью-Йорк, 1996. – С. 616–63.

Єфремов С. Літературний автопортрет Шевченка // Шевченко Т. Повне збір. творів / Т. Шевченко. – К., 1927. – Т. 4. – 787 с.

Лотман Ю. М. К проблеме нового академического издания Пушкина / Ю. М. Лотман // Пушкин: Биография писателя ; Статьи и заметки, 1960–1990. "Евгений Онегин": Комментарий / Ю. М. Лотман. – СПб., 1995. – С. 369–373.

Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К., 2012. – Т. 2. – 760 с.

Шевченківський словник : у 2 т. – К., 1976. – Т. 1. – 415 с.

Шевченко Т. Г. Повне збір. творів : у 12 т. – К., 2001–2014.

Шевченко Т. Щоденник / упоряд. та комент. С. Гальченко ; вст. ст. І. Дзюба. – Л., 2014. – 280 с.

REFERENCES

Dzyra Ya. Kozatskyi pravopys poeta [Cossack spelling of the poet]. MAPPA MUNDI. Zb. nauk. pr. (Studia in Honorem Jaroslavi Daškevyč Septuagenario Dedicata). Lviv–Kyiv–New York: M. P. Kots, 1996, pp. 616–634. (in Ukrainian).

Yefremov S. Peredmovia [Introduction]. In: *Povne zibrannia tvoriv Tarasa Shevchenka*. Vol. 4. Kyiv: DVU, 1927, 787 p. (in Ukrainian).

Lotman Yu. M. K probleme novoho akademicheskoho yzdanyia Pushkyna [To the problem of the new academic publication of Pushkin]. In: *Pushkyn: Byohrafiya pysatelja*. St. Petersburg: Art-SPB, 1995, pp. 369–373. (in Russian).

Shevchenkivska entsyklopediia [Shevchenko's encyclopedia] (Vol. 1–6, Vol. 2: H–Z). K., 2012, 760 p. (in Ukrainian).

Shevchenkivskiy slovnyk [Shevchenko's dictionary] (Vol. 1–2, Vol. 1). Kyiv, 1976, 415 p. (in Ukrainian).

Shevchenko T. H. *Povne zibrannia tvoriv* [Complete works]. (Vol. 1–12; Vol. 5.). Kyiv: Naukova dumka, 2003. (in Ukrainian).

Shevchenko T. H. *Povne zibrannia tvoriv* [Complete works]. (Vol. 1–12; Vol. 9.). Kyiv: Naukova dumka, 2013. (in Ukrainian).

Shevchenko T. H. *Povne zibrannia tvoriv* [Complete works]. (Vol. 1–12; Vol. 10.). Kyiv: Naukova dumka, 2014. (in Ukrainian).

Shevchenko T. *Shchodennyk* [Diary]. Lviv: Svit, 2014, 280 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 02.10.19

Y. M. Lebid-Hrebeniuk, PhD, Researcher,
Taras Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine
ljs@ukr.net

PROBLEMS OF THE EDITION OF THE "JOURNAL" IN ACADEMIC EDITIONS OF COMPLETE WORKS OF TARAS SHEVCHENKO'S: HISTORY AND PROSPECTS

The article is conditioned by the need to reflect on the experience of previous publications of Taras Shevchenko's diary as a part of the academic complete works. The purpose is to identify the basic requirements and challenges that the editors will face in preparing the future issue of the Journal. Two main methods of research consist of structural analysis and exactly textual. The article analyzes poet's diary in five full editions of Taras Shevchenko's works, published by the Academy of Sciences at different times. Author especially noted main characteristics, common to all publications – completeness, scientifically-based comments, attention to the needs of the recipient (necessary reference and explanatory apparatus). The article highlights the basic principles of publishing and textology in the diary edition: closely reading into the text, correct only clearly some sort of author's mistakes, attentive work under grammar, vocabulary, phonetics, stylistics. All academic editions of the text have a number of significant deviations from the original, which must be considered and corrected in the future. Further briefly explained the main features of the proposed changes in the next full edition. It is also necessary to return Ukrainian phonetics to Shevchenko's diary. The editors, guided by the rules of Russian orthography, corrected many words that indicate bilingualism, not only as a stylistic feature of writing a diary, but also the manner of thinking of its author. This article can be useful for the preparation of the researches of the diary of Taras Shevchenko, and also studies devoted to problems of text edition.

Keywords: edition; recipient; diary; manuscript; transcription method.